

توسعه گردشگری در روستای گرمه استان اصفهان:

تحلیل نقش تسهیل گر و پایداری فعالیتها

پویا علاءالدینی* و نینا امینزاده**

تاریخ دریافت: ۲۰ بهمن ۱۳۹۲

تاریخ پذیرش: ۲۶ مهر ۱۳۹۳

چکیده

شبکه خوشه‌سار بوم‌گردی ایران طی چند سال اخیر با شکل‌گیری حلقه‌ای از فعالان گردشگری روستایی در چند نقطه کشور ایجاد شده است. فعالیت اصلی اعضای شبکه شامل آماده‌سازی خانه‌ای بومی در یک روستا، پذیرایی از گردشگران با آداب و رسوم خاص و معرفی فرهنگ، صنایع دستی و دیگر تولیدات منطقه با مشارکت جماعت محلی است. مقاله حاضر به تحلیل توسعه فعالیت‌های گردشگری در روستای گرمه اصفهان (نمونه‌ای بسیار موفق در خوشه‌سار بوم‌گردی) از منظر نقش تسهیل‌گر، آثار توسعه فعالیت‌ها و پایداری اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی می‌پردازد. جهت مقاله، از طریق مشاهده، مصاحبه با ۴۱ نفر از اهالی و ارزیابی مشارکتی روستایی (با حضور ۱۱ گروه مختلف)، اطلاعات کیفی مبسوطی در سه محور اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی جمع‌آوری شده است. تحلیل نتایج پژوهش میدانی نشان می‌دهد که توسعه گردشگری در گرمه توأم با مجموعه‌ای از پایداریها و ناپایداریها در زمینه‌های اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی است. به واسطه تمهیدات تسهیل‌گر، بازار نسبتاً گسترده‌ای در دسترس روستا قرار گرفته است. در عین حال، مشارکت اهالی در فعالیتهای توسعه گردشگری شکلی از بالا به پایین دارد و خالی از جنبه‌های انحصاری نیست. مردم گرمه در کل از توسعه گردشگری در روستایشان رضایت دارند، هرچند که فرهنگ و رفتار متفاوت گردشگران، تفاوت اولویتهای گردشگری و اولویتهای روستائیان و رقابتهای میان‌طایفه‌ای موجب بروز پاره‌ای نارضایتیها نسبت به حضور گردشگران و فعالیتهای تسهیل‌گر شده است.

کلیدواژه‌ها: خوشه‌سار بوم‌گردی، گردشگری روستایی، نماگرهای پایداری، تسهیل‌گر، گرمه.

* دانشیار گروه برنامه‌ریزی اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول). palaedini@ut.ac.ir

**مشاور آزاد و فارغ‌التحصیل دوره کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی گردشگری دانشگاه تهران. nina_aminzadeh@yahoo.com

Journal of Rural Development

Editor-in-Chief: Dr. Mehdi Taleb Director: Dr. Younes Nourbakhsh

Managing Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright: Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

مقدمه

طی سال‌های اخیر، توسعه گردشگری روستایی در کانون توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان بسیاری از کشورها قرار گرفته است. همچنین عنایت به مفاهیم اجتماعی و زیست‌محیطی توسعه پایدار از جمله توانمندسازی و تسهیل مشارکت اهالی در برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌های توسعه گردشگری روستایی اهمیت فزاینده‌ای یافته است. در ایران، سیاحت در نواحی روستایی و سکونت تابستانی در بیلاق از دیرباز علاقه‌مندانی داشته و در سال‌های اخیر همراه با رشد شتابان شهرنشینی، گسترش انواع گردشگری و تمایل بسیاری از گردشگران به آشنایی با فرهنگ‌های بومی و بازدید از جاذبه‌های طبیعی حیاتی نو یافته است. انتشار تعداد نسبتاً زیادی مقاله طی سال‌های اخیر در مباحث گردشگری روستایی کشور نشان‌دهنده عطف توجه به این موضوع است.^۱

یکی از تمهیدات جالب توجه توسعه گردشگری روستایی در ایران شبکه خوشه‌سار بوم‌گردی است. این شبکه به دست بخش خصوصی (بدون حمایت بخش عمومی/دولت) و با شکل‌گیری حلقه‌ای از فعالان توسعه گردشگری روستایی در چند نقطه کشور ایجاد شده است. در هر روستا یکی از اعضای شبکه نقش تسهیل‌گر توسعه گردشگری را بر عهده دارد. فعالیت هر یک از این تسهیل‌گران بخش خصوصی^۲ مشتمل بر مرمت و آماده‌سازی خانه‌های بومی، پذیرایی از گردشگران با آداب و رسوم خاص محلی و معرفی فرهنگ، صنایع دستی و دیگر تولیدات منطقه با مشارکت جماعت محلی است. از این‌رو، می‌توان هر یک از روستاهای شبکه را به مثابه نوعی اکوموزه^۳ در نظر گرفت که قرار است با تمرکز بر هویت مکان و جلب مشارکت مردمی موجب ارتقای رفاه و توسعه جماعت محلی گردد (بنگرید به حبیبی‌زاد، ۱۳۸۹: ۲۲-۴۰؛ دویس، ۱۹۹۹). اعضای گروه، معرف یکدیگر به گردشگران هستند و نام خوشه‌سار را نیز جهت تأکید توأمان بر اتصال و استقلال بر خود گذاشته‌اند.^۴

۱ مطابق پژوهش بیات و همکاران (۱۳۹۲) تا پایان تیرماه ۱۳۹۲، تعداد ۱۳۶ اثر پژوهشی در زمینه‌های مختلف گردشگری روستایی در مجلات علمی کشور منتشر شده است.

۲ از آنجا که اعضای شبکه خوشه‌سار از بخش خصوصی و در عین حال متعهد به توسعه جماعت‌ها از طریق تسهیل فعالیت‌های مرتبط با گردشگری هستند، در این مقاله «تسهیل‌گر بخش خصوصی» (متمايز از تسهیل‌گران بخش عمومی و سازمان‌های غیردولتی/غیرانتفاعی) نامیده می‌شوند.

3 Ecomuseum

۴ ظاهراً در این نامگذاری اعضای گروه متأثر از دیدگاه‌های جدید شبکه (network) و خوشه (cluster) جهت بهبود عملکرد کسب‌وکارهای کوچک گردشگری بوده‌اند (بنگرید به Novelli, et al, 2006).

توسعه گردشگری در روستای گرمه ...

مطالعه تجربه منحصراً به فرد روستاهای خوشه‌سار از منظر نقش تسهیل‌گران بخش خصوصی، آثار توسعه گردشگری و پایداری اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی فعالیت‌ها جهت سیاست‌گذاری احتمالی در آینده بسیار آموزنده است. فرجی‌راد و احسانی (۱۳۸۹) با استفاده از روش‌های کیفی (مصاحبه با ۱۴ نفر از اعضای خوشه‌سار) و کمی (پیمایش در دو روستای گرمه و شیب‌دراز) تأثیر اقامتگاه‌های محلی خوشه‌ساز بوم‌گردی را بر ارتقای سطح زندگی جماعت محلی مورد پژوهش قرار داده‌اند. نتایج تحقیق آنان حاکی از ارتقای کیفیت زندگی جماعت محلی به واسطه فعالیت اقامتگاه‌های بومی و نیز رضایت بومیان در روستاهای مورد نظر است. همچنین، ضیائی و بروج (۱۳۹۲) با هدف درجه‌بندی اقامتگاه‌های بوم‌گردی ایران به مطالعه چهار مورد، از جمله در دو روستای خوشه‌سار بوم‌گردی، بر اساس ارکان پایداری ذیل پرداخته‌اند: ساختار بومی محصولات، خدمات و فعالیت‌های گردشگری؛ ساختار محیطی بومی‌گرا؛ ساختار مناسب زیربنایی گردشگری؛ ساختار مدیریت و مالکیت خانوادگی و مشارکت جماعت محلی. در تحقیق آنان اقامتگاه اصلی روستای گرمه از نظر ارکان پایداری، ساختار مدیریت و مالکیت خانوادگی و نیز مشارکت جماعت محلی رتبه نخست را به دست آورده و رضایت مردم محلی در بالاترین سطح ذکر شده است. بورقانی‌فراهانی و همکاران (۱۳۹۲) نیز در روستای گرمه با استفاده از پرسش‌نامه (از منظر صاحب‌نظران، مردم روستا و گردشگران داخلی و خارجی) شاخص‌های فرهنگی-اجتماعی، اقتصادی، مدیریتی و محیطی مؤثر بر توسعه گردشگری را مورد تحلیل قرار داده‌اند.

در پژوهش‌های یادشده به تحلیل چگونگی شکل‌گیری گردشگری در روستا و پایداری آن از منظر جماعت محلی پرداخته نشده است. از جمله، تأثیر بالقوه تفاوت در میزان بهره‌مندی و رضایت گروه‌های مختلف از اهالی بر پایداری نماگرهای توسعه مورد تحلیل قرار نگرفته است. همچنین، چه در سه مطالعه فوق و چه طی پژوهش‌های متعدد منتشرشده در چند سال اخیر در باب گردشگری پایدار در دیگر روستاهای کشور (اکبری‌سامان و همکاران، ۱۳۹۲؛ رکن‌الدین‌افتخاری و همکاران، ۱۳۹۲؛ عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۱؛ استعلاجی و الله‌قلی‌نژاد، ۱۳۹۰؛ جمعه‌پور و احمدی، ۱۳۹۰؛ فعلی و همکاران، ۱۳۸۹؛ قادری و هندرسون، ۲۰۱۲) نقش بالقوه تسهیل‌گران، فعالان گردشگری یا کارآفرینان کلیدی و جزئیات روابط آنان با ساکنان روستاها مورد مطالعه قرار نگرفته است.

Journal of Rural Development

Editor-in-Chief: Dr. Mehdi Taleb Director: Dr. Younes Nourbakhsh

Managing Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright: Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

مقاله حاضر با تحلیل چگونگی شکل‌گیری فعالیت‌های گردشگری، نقش تسهیل‌گر بخش خصوصی و پایداری فعالیت‌های گردشگری در یکی از روستاهای خوشه‌سار بوم‌گردی خلاء فوق را تا حدی پر می‌کند. به سخن دیگر، سوال اصلی پژوهش بدین قرار است: وضع پایداری و ناپایداری شاخص‌های توسعه گردشگری روستایی با توجه به نقش تسهیل‌گر و نوع مشارکت جماعت محلی در طرح خوشه‌سار بوم‌گردی چگونه است؟ جهت پاسخ به این پرسش، از طریق پژوهش میدانی، اطلاعات کیفی میسوطی در سه محور اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی در روستای گرمه^۱ اصفهان جمع‌آوری شده است.

در بخش بعدی مقاله، به بحثی اجمالی در باب توسعه پایدار گردشگری، مشارکت محلی و نقش تسهیل‌گر پرداخته می‌شود. پس از آن، نماگرهای پایداری مورد استفاده در پژوهش معرفی و روش فعالیت‌های میدانی بیان می‌شود. متعاقباً، بر پایه نتایج پژوهش میدانی، نقش تسهیل‌گر و روابط او با اهالی، ارتباط گروه‌های مختلف ساکنان با فعالیت‌های توسعه گردشگری و نهایتاً پایداری نماگرهای توسعه گردشگری تحلیل می‌گردد. در بخش پایانی، جمع‌بندی و پیشنهادهاى تحقیق عرضه می‌شود.

توسعه پایدار گردشگری، مشارکت محلی و نقش تسهیل‌گران

مطابق مفاهیم توسعه پایدار، گردشگری پایدار قرار است بدون کاهش امکانات و ظرفیت‌های نسل‌های آتی موجب بهبود زندگی نسل کنونی جماعت میزبان، ارتقای کیفیت تجربه نزد گردشگران و حفظ وضعیت محیطی گردد (بنگرید به زاهدی، ۱۳۸۵). گردشگری پایدار بدیلی برای گردشگری انبوه و برخوردار از استعدادی بالقوه جهت کاهش آثار منفی آن است. در فعالیت‌های توسعه پایدار گردشگری روستایی تلاش بر آن است که تعادل و توازن میان اقتصاد، اجتماع و محیط زیست روستایی برقرار شود تا، علاوه بر توسعه اقتصادی، امکان نگهداشت منابع روستایی و حفظ محیط زیست برای آیندگان نیز فراهم گردد و از آثار مخرب گردشگری کاسته شود (بنگرید به ریچاردز و هال، ۲۰۰۰). یکی از جنبه‌های مهم توسعه پایدار گردشگری مشارکت ساکنان محلی است. مشارکت از این‌رو حائز اهمیت است که ساکنان روستاها اغلب با محیط خود نوعی رابطه همزیستی دارند و هر

۱. بر پایه تفحص نگارندگان در آغاز کار، روستای گرمه یکی از موفق‌ترین نمونه‌های طرح خوشه‌سار بوم‌گردی به شمار می‌رود.

توسعه گردشگری در روستای گرمه ...

تهدیدی نسبت به محیط‌شان هزینه اجتماعی سنگینی را بر آنان تحمیل خواهد کرد. بر این اساس، مشارکت اجتماع محلی امری مطلوب و ضروری برای توسعه پایدار گردشگری روستایی و کاهش تهدیدهای بالقوه محسوب می‌شود (بنگرید به رضوانی، ۱۳۸۷). انواع مشارکت جماعت محلی را می‌توان در سه دسته کلی، هر یک با عناوین فرعی، به شرح جدول ۱ طبقه‌بندی کرد. هرچند در این جدول مشارکت خودجوش در مقایسه با مشارکت تشویق‌شده در سطح مطلوب‌تری قرار دارد، اما عملاً در امر توسعه گردشگری مشارکت خودجوش چالش بزرگی محسوب می‌شود (کاستر، ۲۰۰۷). حتی تحلیلگران گردشگری نواحی توسعه‌یافته نیز بر لزوم رهبری فرآیند توسعه گردشگری (هاون-تنگ و جونز، ۲۰۱۲) و نیز نقش قانونی کارآفرینان گردشگری (کومپلا، ۲۰۱۴) تاکید می‌کنند.

جدول (۱): ویژگی‌های انواع مشارکت در گردشگری

ویژگی‌ها	گونه‌شناسی
فعال، پایین به بالا، مستقیم، شراکت در تصمیم‌گیری، اعتماد، برنامه‌ریزی مستقل	مشارکت خودجوش
بالا به پایین، نافع و دستکاری‌شده، ظاهری و معمولاً غیرمستقیم، توأم با جنبه‌های نمایشی، شراکت در اجرا و کسب سود، تأثیر محدود	مشارکت تشویق شده
بالا به پایین، منفعل، غیرمستقیم، غیرواقعی، شراکت در اجرا ولی نه الزاماً در کسب منافع، اعمال نفوذ زیاد، توأم با جنبه‌های نمایشی زیاد	مشارکت اجباری

منبع: بر اساس گونه‌شناسی تسون (۱۹۹۹) و تسون (۲۰۰۶) با اندکی تغییرات.

در کشورهای در حال توسعه، بسیاری از جماعت‌های روستایی فاقد توانایی لازم جهت آغاز فرآیند توسعه محلی هستند. این جماعت‌ها به ابزار و محرکی برای تحقق مشارکت در توسعه محلی نیاز دارند. به‌طور مشخص، در چنین روستاهایی، توسعه محلی (چه بر پایه گردشگری و چه از طرق دیگر) بدون تسهیل‌گری ممکن نیست. تسهیل‌گران توسعه روستایی در بیشتر موارد از بخش عمومی و سازمان‌های غیردولتی/غیرانتفاعی هستند یا تحت نظر آن‌ها فعالیت می‌کنند. این فعالیت‌ها به‌رغم غیرانتفاعی بودن ممکن است خالی از جنبه‌های فرمایشی نباشند و با عدم توفیق روبرو گردند. در مقابل، فعالیت تسهیل‌گر بخش خصوصی (در واقع ترکیبی از کارآفرین و تسهیل‌گر) خودجوش و در پی منافع مادی است. در صورتی که این خودجوشی و تاکید بر منافع مادی با علائق خاص به محل و اهداف جماعت‌محور گره بخورد، ممکن است به لحاظ پویایی، توفیق اقتصادی و پایداری حائز

مزیت‌های بیشتری در مقایسه با تسهیل‌گری غیرانتفاعی باشد. تحقق این مزیت‌ها به ویژه در زمینه توسعه گردشگری روستایی محتمل ولی در هر صورت تضمین نشده و نیازمند تلاش زیاد است.

نماگرهای مورد استفاده و روش تحقیق

طی فعالیت میدانی جهت مقاله حاضر، توسعه گردشگری روستایی در گرمه، نتایج آن برای جماعت میزبان و نقش تسهیلگر توسعه گردشگری به واسطه نماگرهای پایداری اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی مورد پژوهش قرار گرفته است. در آغاز، با عنایت به بحث عرضه‌شده در بخش قبلی در باب پایداری و مشارکت و نیز شاخص‌های پایداری ذکرشده در منابع بین‌المللی گردشگری (سازمان تجارت جهانی، ۲۰۰۴؛ بلانکاس و همکاران، ۲۰۱۱؛ چوی و سایرینکا، ۲۰۰۶؛ آندرک و همکاران، ۲۰۰۵) مجموعه‌ای از نماگرهای پژوهش به صورت اولیه و پیش‌نویس با توجه به شرایط ایران و امکانات محققان در نظر گرفته شده بود. این نماگرها متعاقباً طی فعالیت میدانی با بهره‌گیری از دیدگاه‌های مردم محلی برای گرمه متناسب‌سازی و مشمول حذف و اضافاتی گشته است. جدول ۲ حاوی نماگرهای نهایی است. از آنجا که تعیین میزان پایداری منابع زیست‌محیطی نیازمند بهره‌گیری از روش‌های کمی ویژه است، در پژوهش حاضر، سنجش تمام‌عیار پایداری زیست‌محیطی ممکن نبوده و فقط به پذیرش ارزش منبع و میزان تخریب منبع توجه شده است.

جدول (۲): نماگرهای ارزیابی توسعه پایدار گردشگری روستایی

نماگرها	مجموعه
اشتغال	اقتصادی
درآمد	
تنوع اقتصادی	
مشارکت	اجتماعی_فرهنگی
بهداشت	
مهاجرت	
رضایت جماعت محلی	زیست محیطی
پذیرش ارزش منبع	
میزان تخریب منبع	

توسعه گردشگری در روستای گرمه ...

صرف نظر از مطالعه اسنادی، برای گردآوری اطلاعات از طریق روش‌های کیفی و مشارکتی (مشاهده مشارتی، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته و ارزیابی مشارکتی روستایی)، طی دوره‌ای شش ماهه در سال‌های ۱۳۸۹ و ۱۳۹۰، هفت سفر به گرمه در فصول رکود و اوج گردشگری صورت گرفت. نمونه‌گیری جهت مصاحبه‌ها، پس از مشاهدات اولیه و آشنایی با روستا، به صورت هدفمند انجام شد. اهالی روستا در دو دسته اصلی مشارکت‌کنندگان در گردشگری (از جمله مطلعان کلیدی) و کسانی که در این حوزه فعالیتی نداشتند هدف مصاحبه‌های انفرادی و گروهی مختلط قرار گرفتند. در کل، از مجموع ۲۱۷ نفر جمعیت روستا (طبق آمار خانه بهداشت روستا در سال ۱۳۸۹) با ۴۱ نفر، شامل ۶ زن و ۸ مرد که در فعالیت‌های گردشگری روستا شرکت داشتند و نیز ۱۳ زن و ۱۴ مرد که در فعالیت‌های گردشگری روستا شرکت نداشتند، مصاحبه به عمل آمد.^۱ مصاحبه‌شوندگان بزرگسال بودند و در رده‌های سنی مختلفی قرار داشتند. به منظور جمع‌آوری داده‌ها و رسیدن به اشباع تلاش شد با افراد و گروه‌های مختلفی مصاحبه به عمل آید. مطلعان کلیدی مصاحبه‌شده مشتمل بر تسهیل‌گر، خانواده تسهیل‌گر، دو عضو شورای روستا، دستیار خانه بهداشت، دست‌فروشان روستا، صاحب مغازه صنایع دستی، دایرکننده دکان در منزل، اجاره‌دهندگان خانه و مدیر تاکسی تلفنی روستا بودند. سطوح تحصیلات اغلب مصاحبه‌شوندگان، از جمله تسهیل‌گر، بین سیکل و دیپلم دبیرستان قرار داشت. سوالات در مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته در آغاز به صورت کلی، با توجه به نماگرهای پایداری در نظرگرفته‌شده، با محورهای ذیل طراحی شدند: وضعیت و آثار گردشگری و جنبه‌های پایداری و ناپایداری آن؛ نقش تسهیل‌گر؛ نوع، میزان و تاثیر مشارکت جامعه محلی؛ نقش جماعت بومی در تصمیم‌گیری‌ها؛ میزان رضایت جامعه بومی؛ نقش نهادهای بیرونی در توسعه گردشگری روستا. پرسش‌های پیش‌نویس متعاقباً طی هر مصاحبه و پس از آن بر اساس یافته‌های جدید اصلاح و هدفمندتر شدند.

ارزیابی مشارکتی روستایی (توضیح فرآیند آن در نمودار شماره ۱ نشان داده شده است) در ۱۱ نوبت با مشارکت گروه‌های مختلف (شرکت‌کنندگان در فعالیت‌های توسعه گردشگری، کسانی که در فعالیت‌های توسعه گردشگری روستا مشارکت نداشته‌اند، زنان روستا، جوانان، افراد مسن و کشاورزان)

۱ نام اشخاص مصاحبه شده محفوظ است. همچنین جهت رعایت اخلاق در پژوهش از تسهیل‌گر بخش خصوصی اجازه گرفته شده و رضایت او به عنوان شرط اصلی در این تحقیق لحاظ گشته است. بدینوسیله مراتب قدردانی خود را از آقای مازیار آل داوود اعلام می‌داریم.

توسعه روستایی، دوره ششم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۳

و نیز مختلط (بدون در نظر گرفتن ویژگی‌های آنان) اجرا شد.^۱ تعداد شرکت کنندگان در ارزیابی مشارکتی روستایی بین ۵ الی ۱۰ نفر بود. برای ایجاد سطح مناسبی از اعتماد، این فعالیت با نقشه‌کشی، تهیه تقویم فصلی و بهره‌گیری از دانش بومی مردم و یادگیری از آنان خصوصاً در زمینه فعالیت‌های مرتبط با صنایع دستی شروع شد و مطابق با نمودار ۱ به انجام رسید.

نمودار ۱: ارزیابی مشارکتی روستایی انجام‌شده در گرمه^۲

یافته‌های تحقیق

رُخنمای روستای گرمه

روستای تاریخی گرمه در دهستان نخلستان، بخش خور و بیابانک شهرستان نائین در استان اصفهان واقع شده است. سکونت در گرمه دارای سابقه‌ای طولانی است و ظاهراً به زمان ساسانیان باز می‌گردد. معروف است که ساکنان این روستا پیش از گرویدن به دین اسلام و مذهب تشیع در گذشته‌ای نه چندان دور زرتشتی بوده‌اند. گرمه روستایی متمرکز و هسته‌ای است و مزارع و باغ‌های آن با فاصله کمی از مساکن، خارج از بافت مسکونی، ایجاد شده‌اند. بر اساس نتایج آخرین سرشماری رسمی کشور، جمعیت روستا ۲۴۴ نفر در سال ۱۳۸۵ (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵) و طبق آمار خانه بهداشت روستا، همان‌طور که ذکر شد، ۲۱۷ نفر در سال ۱۳۸۹ بوده است. به دلیل مهاجرت، در حال حاضر بیشتر جمعیت روستا را افراد مسن تشکیل می‌دهند. مردم روستا به زبان فارسی و با لهجه

۱ این ارزیابی با همکاری دانشجویان کارشناسی ارشد مردم‌شناسی دانشگاه تهران به سرپرستی خانم دکتر منیژه مقصودی انجام گرفته است. از زحمات ایشان سپاسگزاریم.

۲ ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA) شیوه‌های متفاوتی دارد (جهت اطلاعات بیشتر درباره این روش به زبان فارسی، بنگرید به ازکیا و همکاران، ۱۳۸۷). نمودار ۱ نشان‌دهنده روش مورد استفاده در گرمه است.

توسعه گردشگری در روستای گرمه ...

خاص گرمه‌ای سخن می‌گویند. پوشش مردم مانند اغلب روستاهای ایران از نوع شهری است و البسه محلی زیبای ادوار گذشته اکنون متروک شده است. روابط عشیره‌ای یا ارباب-رعیتی در جماعت کنونی گرمه مشاهده نمی‌شود. الگوی معیشت روستاییان گرمه از دیرباز بر مبنای کشاورزی (زیربخش‌های باغداری و دامداری) و کار در معدن سرب نخلک بوده است. اما اکنون، به دلیل آلوده بودن محیط، فقدان امکانات و تجهیزات ایمنی، سختی فعالیت‌ها و تلفات جانی در سال‌های گذشته، روستاییان اغلب از کار در معدن سر باز می‌زنند. بخش کشاورزی نیز با توجه به آتش‌سوزی نخلستان روستا و از بین رفتن بیش از نیمی از آن دچار رکود زیادی شده است. از این‌رو، مشاغل خدماتی، از جمله میزبانی گردشگران در دوره اخیر، جایگزین برخی از فعالیت‌های پیشین شده است. صنایع دستی مخصوصاً قالبیافی در روستا رواج دارد و تعدادی از اهالی گرمه به‌ویژه زنان و دختران به بافندگی مشغول هستند. از دیگر صنایع موجود در روستا حصیربافی یا به قول بومیان کاردستی است که در گذشته نیز تولید می‌شده و به مصرف خود اهالی می‌رسیده است. این فعالیت ظاهراً به سبب توسعه گردشگری این صنعت امروزه تنوع و گسترش بیشتری نسبت به گذشته یافته است.

گردشگری در روستای گرمه

مهم‌ترین جاذبه‌های گردشگری گرمه چشمه آب، تالاب روستا، نخلستان سوخته^۱، قلعه ساسانی و به ویژه تجربه زندگی آرام روستایی است. گردشگری در روستا با فعالیت‌های تسهیل‌گر بخش خصوصی که اصالتاً گرمه‌ای و یکی از اعضای شبکه خوشه‌سار بوم‌گردی است شکل گرفته است. وی در سال ۱۳۷۶ با انگیزه خودسازی، احیای روستا و نشان دادن ارزش زندگی روستایی به اهالی، به ویژه جوانان، به گرمه باز گشته است. پس از آن، به تدریج دوستان و برخی گردشگران خارجی نزد او می‌رفته و از پذیرایی روستایی با حداقل امکانات برخوردار می‌شده‌اند؛ تا اینکه او امکان اجاره خانه موقوفه اجدادیش را یافته و به واسطه قرارداد مرمت در ازای اجاره‌بها با اداره اوقاف هماهنگ شده است. به تدریج خانواده‌اش نیز در گرمه ساکن شده و مهمان‌سرای آتشونی (به معنای شب‌نشینی دور آتش) را شکل داده‌اند. نظر به رکود نسبی کشاورزی در روستا، بسیاری از مردم محلی نیز از فعالیت‌های مرتبط با گردشگری استقبال کرده‌اند. روستای گرمه تقریباً در تمامی ماه‌های سال (به غیر

۱ این نخلستان، که روزگاری منبع اصلی درآمد مردم روستا بوده است، در سال ۱۳۸۶ هنگام برف و سرمای شدید در آتش سوخت و بخش اعظم آن از بین رفت.

از فصل تابستان) میزبان گردشگران داخلی و خارجی است. بازدیدکنندگان به غیر از خود روستا از دریاچه نمک، کویر مصر و قلعه بیاضه دیدن می‌کنند. مشاغل مرتبط با گردشگری در روستا شامل تورگردانی، مهمانسرا، تولید صنایع دستی و فروشندگی است.

توسعه گردشگری روستا و پایداری اقتصادی (درآمد، اشتغال و تنوع اقتصادی)

اقتصاد روستای گرمه در گذشته بر پایه کشاورزی و به‌ویژه زیربخش باغداری شکل گرفته بود. بر اساس یافته‌های پژوهش میدانی، با شروع کار تسهیل‌گر گردشگری بخش خصوصی در گرمه، فعالیت‌های اقتصادی تحول یافته و تغییراتی را در نظام اقتصادی روستا به وجود آورده است. این تغییرات عوامل پایدارکننده و ناپایدارکننده متعددی را در زمینه‌های درآمد، اشتغال و تنوع اقتصادی به همراه داشته است. ویژگی‌های پایدارکننده در زمینه درآمد به قرار ذیل هستند.

۱. دریافت مستقیم و بلاواسطه درآمدها: روستاییان درآمد حاصل از توسعه گردشگری را بدون دخالت عوامل بیرون از روستا به دست می‌آورند. همچنین برای توسعه گردشگری به سرمایه‌گذاری از بیرون روستا نیازی نبوده است. با حمایت و سرمایه‌گذاری تسهیل‌گر در روستا به عنوان بنیان‌گذار گردشگری و رئیس شورای روستا، همه بازیگران ذی‌نفع بومی هستند و تمامی درآمدها به اهالی روستا باز می‌گردد. این عدم نیاز موجب استقلال نسبی اهالی روستا شده است.

۲. دسترسی گسترده به بازار: نحوه فعالیت‌های تسهیل‌گر موجب نامدار شدن روستا و کسب درآمد ناشی از جذب حجم زیاد گردشگران به روستا شده است. امروزه گرمه به عنوان روستای هدف گردشگری در ایران شناخته شده و نام آن به راهنماهای گردشگری ایران راه یافته است (بنگرید به حبیبی‌زاد، ۱۳۸۹؛ لونلی پلنت، ۲۰۱۲).

۳. مکمل بودن درآمد گردشگری برای خانوارها: بر اساس یافته‌های ارزیابی مشارکتی روستایی و نیز مصاحبه با فعالان بخش کشاورزی، با وقوع آتش‌سوزی در باغ‌های روستا و تنزل سهم کشاورزی، که سابقاً منبع اصلی درآمد مردم روستا بوده است، امروزه گردشگری به‌عنوان فعالیتی مکمل در کنار کشاورزی و گاه فعالیتی جایگزین مورد توجه برخی از خانوارهای روستایی قرار گرفته است. اما از منظر درآمد، عوامل دیگری نیز موجب ناپایداری گردشگری روستا شده‌اند که به قرار ذیل هستند.

توسعه گردشگری در روستای گرمه ...

۱. جنبه‌های انحصاری کسب درآمد از گردشگری: رونق گردشگری در گرمه و منطقه با حضور و فعالیت تسهیل‌گر شکل گرفته است. تمامی اهالی روستا، چه کسانی که در گردشگری مشارکت دارند و چه کسانی که در گردشگری مشارکت ندارند، بر این باورند که تسهیل‌گر احیاکننده و رونق‌بخش روستا است. همچنین، به دلیل ویژگی‌های فردی تسهیل‌گر، گردشگران داخلی و خارجی گرمه را با نام او می‌شناسند. این شهرت، صرف نظر از آثار مثبتش، موجب ناپایداری درآمد گردشگری در روستا گشته است؛ بدین صورت که فعالیت تسهیل‌گر در روستا حائز جنبه‌های انحصاری شده است. بر اساس مصاحبه و ارزیابی مشارکتی روستایی با جوانان، زنان و گروه مختلط از مردم محلی، گردشگران در بیشتر اوقات خانه وی یا مهمانسرای آتسونی را برای اقامت خود انتخاب می‌کنند. علاوه بر گردشگرانی که به صورت انفرادی و با وسیله شخصی وارد روستا می‌شوند، اغلب آژانس‌های گردشگری نیز قراردادهای خود را مستقیماً با تسهیل‌گر و یا با مهمانسرای او منعقد می‌کنند. نکته دیگر آنکه بجز مهمانسرای آتسونی هیچ غذاخوری دیگری در روستا وجود ندارد. با توجه به هزینه اقامت شبانه و غذا برای هر گردشگر، تنها قشرهای خاصی می‌توانند وارد روستا بشوند که این مسأله خود بر ناپایداری درآمد گردشگری روستا تأثیر داشته است. همچنین اقامت گردشگران در خانه شخصی و یا مهمانسرای تسهیل‌گر بر سایر مشاغل بخش گردشگری روستا تأثیرگذار بوده است. به‌طور مثال می‌توان به تفاوت درآمد دست‌فروشان مستقر در جلوی مهمانسرا با آنهایی که در کوچه‌های پایین‌تر مستقر هستند اشاره کرد.

۲. توزیع نابرابر درآمدهای حاصل از گردشگری: همه اهالی روستا در فعالیت‌های توسعه گردشگری روستا حضور ندارند و همه آنانی که در توسعه گردشگری مشارکت دارند به یک اندازه از فعالیت‌ها بهره‌مند نیستند. این نابرابری در میان‌مدت و درازمدت ممکن است پیامدهای سوئی برجای بگذارد. همچنین، گرچه روستای گرمه تقریباً در تمام مدت سال پذیرای گردشگران است، اما فصول رونق گردشگری در بهار و ماه‌های آخر پائیز و اوایل زمستان است. فصلی بودن گردشگری هرچند در پیوند با نظام زیست‌محیطی ممکن است موجب پایداری شود، اما از عوامل ناپایدار کننده درآمد است. بر اساس نتایج پژوهش میدانی، مهم‌ترین ویژگی‌های مثبت (پایدار) در زمینه اشتغال ایجادشده در بخش گردشگری روستا شامل موارد زیر است.

Journal of Rural Development

Editor-in-Chief: Dr. Mehdi Taleb Director: Dr. Younes Nourbakhsh

Managing Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright: Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

۱. ایجاد مشاغل جدید (مکمل و در مواردی جایگزین) در اقتصاد متزلزل روستا: امروزه تعدادی از مردم، در کنار تولیدات کشاورزی، در فعالیتهای گردشگری روستا نیز به عنوان شغل و منبع درآمدی مکمل نقش دارند. توسعه گردشگری از جمله برای تعدادی از جوانان روستا اشتغال ایجاد کرده است. افزون بر این، نزد بعضی از اهالی، که هیچ فعالیتی در زمینه کشاورزی و باغداری ندارند، گردشگری شغلی اصلی محسوب می‌شود. اما با توجه به فصلی بودن گردشگری در روستا، کسانی که گردشگری را به عنوان شغلی مکمل برای خود برگزیده‌اند از امنیت اقتصادی بیشتری برخوردارند.

۲. برجسته‌تر شدن نقش زنان در اقتصاد روستا: زنان در ساختار خانواده گرمه‌ای و در فعالیتهای کشاورزی و باغداری نقشی مهم و موثر داشته‌اند. با توجه به مصاحبه و ارزیابی مشارکتی روستایی با زنان، دختران و فعالان بخش گردشگری، به نظر می‌رسد این نقش‌ها با ورود صنعت گردشگری به روستا پررنگ‌تر و گسترده‌تر شده‌اند. از آن جمله می‌توان به تولید بیشتر صنایع دستی و محصولات کشاورزی توسط زنان و دختران و نیز همکاری آنان با مردان در زمینه پذیرایی از گردشگران در خانه‌های تغییر کاربری داده شده اشاره کرد.

۳. ممانعت از رکود کامل کشاورزی: براساس مصاحبه و ارزیابی مشارکتی روستایی با کشاورزان، هرچند زراعت در روستای گرمه رونق گذشته خود را از دست داده است، اما توسعه فعالیت‌های گردشگری توانسته از رکود کامل آن جلوگیری کند. بسیاری از اهالی توانسته‌اند محصولات خود را به مهمان‌سرا و گردشگران عرضه کنند و از این‌رو حساسیت نسبت به نگهداری منابع کشاورزی و باغداری بیشتر شده است.

اما اشتغال در بخش گردشگری روستای گرمه دچار ناپایداری‌هایی نیز هست که در زیر توضیح داده می‌شوند.

۱. عدم ثبات در بازار کار: تقاضای گردشگری تابعی از عوامل مختلف، متفاوت و پیچیده است از این‌رو دستخوش نوسان است. مشاغل ایجادشده در بخش گردشگری اغلب فصلی و متأثر از شرایط اقلیمی و رفتار سفر هستند. هرچند گرمه در بیشتر ماه‌های بهار، پائیز و زمستان و برخی ایام تابستان پذیرای گردشگران است، اما بازدید در روزهای آخر هفته متمرکز است. مبدا اغلب گردشگران شهرهای اصفهان و تهران است و به دلیل مسافت طولانی از این شهرها تا روستا، آن‌ها ایام آخر هفته را مناسب سفر می‌دانند. سه فصل اصلی گردشگری در روستا (بهار، پائیز و زمستان) نیز دارای

توسعه گردشگری در روستای گرمه ...

دوره‌های اوج و رکود است. اغلب گردشگران گرمه (چه داخلی و چه خارجی) به صورت گروهی و همراه تور در روزهای مشخصی وارد روستا می‌شوند. گردشگری روستا تحت تأثیر مسائل، بحران‌ها و رویدادهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی نیز قرار دارد. بر اساس مصاحبه با خانواده تسهیل‌گر و ارزیابی مشارکتی روستایی با جماعت محلی ظاهراً در دوره اخیر به سبب طرح هدفمندی یارانه‌ها و افزایش قیمت سوخت گردشگری گرمه دچار رکود نسبی شده است.

۲. تغییر کارکرد روستا از تولیدی به خدماتی و دگرگونی نیازهای ساکنان: با تکیه بر بخش گردشگری، از اهمیت فعالیت‌های تولیدی در گرمه کاسته شده و اقتصاد روستا ماهیتی خدماتی به خود گرفته است. بسیاری از مشاغل تولیدی مانند دامداری، قالی‌بافی و خیاطی جای خود را به رانندگی، فروشندگی و مهمانداری داده‌اند. البته همان‌طور که گفته شد اشتغال در فعالیت‌های اصلی مرتبط با گردشگری حائز جنبه‌های انحصاری است. نمودار هزینه خانوار به دست آمده از طریق ارزیابی مشارکتی روستایی حاکی از افول جایگاه تولید در اقتصاد خانوار گرمه‌ای است. مشخصاً بیش از دو پنجم هزینه خانوار به خرید خوراک اختصاص یافته و خودبسنده‌گی سابق بر پایه کشاورزی و دامداری دیگر در روستا قابل مشاهده نیست. بر پایه نتایج ارزیابی مشارکتی روستایی با گروه مختلط و افراد مسن، همزمان با تغییر سبک زندگی، نیازهای ساکنان نیز دگرگون و به شکلی فزاینده‌ای به واردات روستا وابسته شده است. فعالیت‌های تولیدی و صادرات گرمه که در واقع از طریق گردشگران به خارج از روستا برده می‌شود مشتمل بر صنایع دستی حصیری، انار، رب انار و تاحدودی خرما و شیره آن است. در مقابل بقیه ملزومات زندگی از خارج از روستا تامین می‌شود. بنابراین، گرمه به تدریج از روستایی تولیدی و خودبسنده به سمت روستایی مصرفی، خدماتی و وابسته به بیرون و گردشگران مبدل شده است.

توسعه گردشگری روستا و پایداری فرهنگی-اجتماعی (بهداشت، مهاجرت، رضایت و مشارکت جماعت محلی)

گرمه از معدود روستاهای دارای شبکه فاضلاب است (احداث در سال ۱۳۵۷). افزون بر این، به سبب توسعه گردشگری در روستا، توجه مردم به بهداشت عمومی بیشتر شده است. بر اساس نتایج تحقیق میدانی، مهم‌ترین عوامل پایداری گردشگری در روستای گرمه در زمینه بهداشت عبارتند از:

Journal of Rural Development

Editor-in-Chief: Dr. Mehdi Taleb Director: Dr. Younes Nourbakhsh

Managing Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright: Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

۱. توسعه امکانات بهداشتی در روستا و تغییر نگرش ساکنان به مسأله بهداشت محیط: به عنوان نمونه، سطل‌های بزرگ زباله در کوچه‌های روستا گذاشته شده و یک نفر در هفته مسئول جمع‌آوری زباله‌های کل روستا است. افزایش رفاه اقتصادی برای خانوارهای روستایی به همراه سایر مزیت‌های توسعه گردشگری در روستا موجب شده است که اهالی نسبت به پاکیزگی محیط زندگی خود مسئولانه‌تر عمل کنند.

۲. تعریف ضوابط اخلاقی برای گردشگران به منظور حفظ پاکیزگی محیط روستا و عدالت بین نسلی: رعایت ضوابط اخلاقی (که تسهیل‌گر تعریف کرده) توسط گردشگران در گرمه موجب پایداری و در نتیجه عدالت بین نسلی خواهد شد. گردشگر مسئول، به مقصد خود تعهد دارد و نسبت به حفظ محیط زیست و بهبود سطح زندگی حساس است. همچنین به فرهنگ، آداب و رسوم و سنت‌های مردم جماعت مقصد احترام می‌گذارد. این تعهد و مسئولیت تا حدی در گرمه مشاهده می‌شود.

به رغم وضع مثبت یادشده در گرمه، جنبه‌هایی از ناپایداری نیز در زمینه بهداشت قابل مشاهده است. وضع خانه بهداشت، که برای اهالی روستا و گردشگران اهمیت زیادی دارد، مناسب نیست. همچنین، نخلستان سوخته ناپاکیزه به نظر می‌رسد و از جاذبه چشمه زیبای روستا کاسته است.

گرمه نیز مانند سایر روستاهای کشور طی دهه‌های گذشته مهاجرفرست بوده، اما ظاهراً آهنگ مهاجرت از روستا به سبب توسعه فعالیت‌های گردشگری تا حدی کند شده است. افزون بر این، پس از شکل‌گیری گردشگری و توسعه آن در روستای گرمه، چند خانواده به دلیل علاقه به سرمایه‌گذاری و کار در بخش گردشگری پس از سال‌ها زندگی در شهر به گرمه بازگشته‌اند. بر این اساس، به نظر می‌رسد مطلوبیت سکونت در روستا به واسطه شکل‌گیری جریان گردشگری افزایش یافته است. مهم‌ترین محصول قابل ارائه به گردشگران در گرمه تجربه زندگی اصیل روستایی با تمام ویژگی‌های منحصر به فردش از جمله صنایع دستی، غذای محلی، موسیقی محلی، زندگی کشاورزی، و مراسم و آیین‌های مردم روستاست. از این رو، مردم گرمه محور تجربه گردشگران را تشکیل می‌دهند و در ذهن گردشگر چهره‌ای متفاوت از روستا را در مقایسه با سایر مقاصد گردشگری به جای می‌گذارند. در عین حال، برخی کمبودها همچنان به مهاجرت دامن می‌زنند، از جمله نبود دبیرستان در روستا، رکود بخش کشاورزی، جذاب نبودن بسیاری از مشاغل بخش گردشگری برای جوانان روستا، و جنبه‌های انحصاری مشاغل و درآمد گردشگری. جالب است که امروزه بسیاری از دختران روستا برای ازدواج

توسعه گردشگری در روستای گرمه ...

شرط مهاجرت از روستا را تعیین می‌کنند (و البته این به دلیل فقدان امکانات و درآمد مناسب در روستا در مقایسه با شهر است).

موفقیت گردشگری تا حد زیادی به حسن نیت و رضایت اجتماع محلی میزبان بستگی دارد. توسعه گردشگری در گرمه مخالفت و مقاومت قابل مشاهده‌ای نداشته است. مردم روستا، چه کسانی که در بخش گردشگری مشارکت دارند و چه کسانی که در آن مشارکت ندارند، از توسعه فعالیت‌های گردشگری به چند دلیل رضایت دارند. نخست اینکه گردشگری کم و بیش از فشار بیکاری و آهنگ مهاجرت کاسته و پایه‌های لرزان اقتصاد روستا را تا اندازه‌ای محکم کرده است. دیگر اینکه مردم روستا در مبادله‌ای اجتماعی در قبال درآمدی که گردشگری برای آنها داشته است بعضی جنبه‌های منفی آن را نادیده گرفته‌اند. سوم اینکه ظاهراً سالخوردگان گرمه، که شمارشان بسیار بیشتر از تعداد جوانان است، ورود گردشگران را تهدیدی نسبت به ارزش‌های روستا تلقی نمی‌کنند و حتی آن را نوعی سرگرمی هم می‌دانند. چهارم اینکه جایگاه و اعتبار خانواده تسهیل‌گر در گرمه، پذیرش گردشگری در روستا را ساده‌تر کرده است. سرانجام اینکه به سبب ضوابط اخلاقی صورت‌بندی شده توسط تسهیل‌گر، گردشگران به محیط روستا آسیب چندانی نمی‌رسانند. اما رضایت کلی اهالی از توسعه گردشگری در روستا به معنی فقدان نارضایتی در باب برخی مسایل مرتبط با آن از جمله نسبت به فرهنگ گردشگران، جایگاه تسهیل‌گر و میزان متفاوت بهره‌مندی از فعالیت‌ها نیست که ذیلاً به آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. فرهنگ و رفتار متفاوت گردشگران: گردشگران ورودی به روستا قشر خاصی از مردم را تشکیل می‌دهند و لباس و رفتارشان مطابق عرف جماعت نیست. جالب آنکه جوان‌ترها از نحوه پوشش گردشگران ناراضی هستند، در حالی که افراد مسن چندان به ظاهر گردشگران اهمیت نمی‌دهند و آنان را در چگونگی پوشش خود مختار می‌دانند. همچنین، به گفته اهالی، مشکل بی‌احترامی به فرهنگ و عدم رعایت اخلاق در پیوند با محیط روستا عمدتاً از ناحیه بازدیدکنندگان داخلی ظاهر می‌شود، نه گردشگران بیرونی.

۲. تفاوت اولویت‌های گردشگری و اولویت‌های روستاییان: بر اساس ارزیابی مشارکتی روستایی با گروه مختلط و نیز کسانی که در بخش گردشگری فعالیت ندارند، اولویت‌های گردشگری و اولویت‌های روستاییان الزاماً یکسان نیستند و ممکن است در برخی موارد در تعارض با یکدیگر قرار

Journal of Rural Development

Editor-in-Chief: Dr. Mehdi Taleb Director: Dr. Younes Nourbakhsh

Managing Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright: Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

بگیرند. از آنجا که ریاست شورای روستا بر عهده تسهیل‌گر است، در بسیاری از تصمیم‌گیری‌ها اهداف توسعه گردشگری بر دیگر اهداف روستاییان غلبه پیدا کرده است؛ یعنی امکانات جهت توسعه گردشگری تخصیص یافته و بسیاری از امکانات مورد نیاز خود مردم روستا در درجه پایین‌تر اولویت قرار گرفته است. در واقع، به رغم توسعه گردشگری، امکانات روستا تقریباً در حد دیگر روستاهایی که گردشگر ندارند مانده و تا حدی موجب نارضایتی شده است.

۳. نارضایتی از فعالیت‌های تسهیل‌گر: مخالفان فعالیت‌های تسهیل‌گر را می‌توان در سه دسته رقبای اقتصادی، رقبای سیاسی و رقبای منزلتی قرار داد. در روستای گرمه جبهه‌گیری‌های طایفه‌ای میان اهالی روستا نسبت به یکدیگر همچنان مشاهده می‌شود. اشتغال در بخش گردشگری نیز تا حدی متأثر از این دسته‌بندی‌هاست. طایفه تسهیل‌گر جزو مالکان روستا محسوب می‌شود. از آنجا که گردشگری روستا تا حد زیادی در انحصار این خانواده قرار گرفته است، ورود به فعالیت‌های مرتبط با آن نیازمند مشورت با تسهیل‌گر و اشتغال در رده‌ای پایین‌تر نسبت به اوست. این وضع سایر طایفه‌های موجود در روستا را آزوده کرده است. همچنین، خانواده‌هایی که در گذشته رعیت بوده‌اند نمی‌خواهند با اشتغال جوانان‌شان در فعالیت‌های خرد بخش گردشگری تحت نظر یکی از مالکان، روابط سابق رعیت و مالک را از نو زنده کنند. بنابراین مهاجرت فرزندان‌شان را به ماندن‌شان در روستا ترجیح می‌دهند.

گرمه جماعت کوچکی را تشکیل می‌دهد و مردم آن رابطه همزیستی خاصی با عناصر محیط‌شان دارند. در چنین جماعتی مشارکت محلی شرط لازم موفقیت در توسعه گردشگری پایدار به شکلی کم‌هزینه است. مشارکت اهالی گرمه در بخش گردشگری روستا از نوع تشویق شده است؛ بدین ترتیب که تسهیل‌گر مشوق آنان در ورود به فعالیت‌های مرتبط با توسعه گردشگری بوده و گه‌گاه به بعضی از آنان کمک مالی هم کرده است. از آنجا که فرآیند مشارکت در توسعه گردشگری شکلی از بالا به پایین داشته است، بیشتر اهالی در تصمیم‌گیری‌های مرتبط با فعالیت‌های گردشگری نقشی انفعالی دارند. همچنین ساختاری برای جلب و افزایش مشارکت مردم یا آموزش فنون مشارکتی و مشاوره‌ای در روستا وجود ندارد. البته همان‌طور که گفته شد گرچه روستای گرمه امروزه با نظام ارباب و رعیتی اداره نمی‌شود، اما وجود زمینه‌های ذهنی باقی مانده از آن با توجه به سالخورده‌گی جمعیت روستا قابل رویت است. بنابراین جلب هر نوع مشارکتی در توسعه گردشگری بدون در نظر داشتن این مناسبات اجتماعی پایدار نخواهد بود. وجود تسهیل‌گر، به عنوان رهبر فکری در ساختار سنتی

توسعه گردشگری در روستای گرمه ...

اجتماعی روستای گرمه، با توجه به جایگاه خانوادگی و شخصیت او، اثر مثبتی بر جلب اعتماد اهالی و پایداری مشارکت آنان گذاشته است. گرچه همان‌طور که گفته شد تعدادی از اهالی روستا به دلیل نگرش‌های سنتی از مشارکت در گردشگری خودداری می‌کنند، اما هم آنان و هم دیگر مردم روستا تسهیل‌گر را عامل توسعه و پیشرفت روستا تلقی می‌کنند. با عنایت به اعتمادی که مردم به کردار و رفتار تسهیل‌گر به عنوان چهره‌ای قابل اعتماد، موفق و محترم دارند، وجود او فرصت نوعی مشارکت را در بخش گردشگری گرمه فراهم آورده است.

توسعه گردشگری روستا و پایداری زیست‌محیطی (پذیرش ارزش و میزان تخریب منبع)

همان‌طور که در بخش روش پژوهش ذکر شد، سنجش پایداری منابع زیست‌محیطی عمدتاً نیازمند بهره‌گیری از روش‌های کمی خاص است. از این‌رو، در اینجا فقط پذیرش ارزش منبع و میزان تخریب منبع به شکلی ساده مورد توجه قرار می‌گیرند. همچنین، در تحلیل میزان تخریب منبع به مسأله تعادل میان عرضه و تقاضا پرداخته نمی‌شود.

از آنجا که پذیرش ارزش منبع و میزان تخریب آن با یکدیگر رابطه‌ای مستقیم دارند، با شهرت یافتن گرمه در پی توسعه گردشگری و ارتقای جایگاه آن نزد ساکنان، تلاش برای حفظ محیط و جلوگیری از بروز خطرات احتمالی بیشتر شده است. در عین حال اهالی تا اندازه‌ای تسهیل‌گر را مسئول تهدیدات احتمالی به محیط، از ناحیه توسعه گردشگری می‌دانند، گرچه از نقش او در احیای روستا به واسطه گسترش فعالیت‌های گردشگری به نیکی یاد می‌کنند. بنابراین، ساکنان برای حفظ محیط روستا کمتر اقدامی می‌کنند و عدم توجه آنان به تهدیدات محتمل زیست‌محیطی، روستا را از مسیر توسعه پایدار دور می‌کند.

همراه با توسعه گردشگری، نگرش اهالی گرمه (خواه کسانی که در بخش گردشگری مشارکت دارند و خواه کسانی که در آن مشارکت ندارند) نسبت به محیط زندگی خود بهبود یافته است. سبب این تغییر رویکرد، مهم شدن فعالیت‌های گردشگری به لحاظ اقتصادی، اشتها روستا در سطح ملی و بین‌المللی و نیز ورود گردشگران از قشری خاص است که در بیشتر مواقع خود را مسئول دانسته و ضوابط اخلاقی را رعایت می‌کنند. اکنون اهالی تمایل بیشتری به بازسازی بناهای قدیمی و ساخت خانه‌های جدید نشان می‌دهند. تعدادی از آنان خانه‌های خود را برای اسکان گردشگران بازسازی کرده‌اند. برخی دیگر، که پیش از این از روستا مهاجرت کرده و به شهر رفته بودند، به مهیا کردن

Journal of Rural Development

Editor-in-Chief: Dr. Mehdi Taleb Director: Dr. Younes Nourbakhsh

Managing Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright: Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

خانه‌ای مناسب جهت گذران تعطیلات یا دوران بازنشستگی اقدام نموده‌اند. انگیزه هر دو گروه متأثر از توسعه گردشگری در روستا بوده و موجب تغییر چهره روستا شده است. براساس نتایج تحقیق میدانی، گردشگران ورودی به روستای گرمه را باید از نوع غیرفعال دانست که حداقل خسارت را به محیط وارد می‌آورند. در عین حال، اقامت تعداد زیادی گردشگر در روستا به طبع بر محیط آن تأثیر می‌گذارد. منابع طبیعی و محیط گرمه دارای ارزشی ذاتی هستند و باید مورد حفاظت و حمایت قرار گیرند، اما در گرمه هیچ نوع نظام مدیریت محیط زیست پایه‌گذاری نشده است.^۱ بدون انجام ارزیابی تعیین آثار گردشگری بر محیط‌زیست منطقه، اتخاذ تدابیری مناسب جهت کاهش پیامدهای سوء ممکن نخواهد بود. فقدان نظام مدیریتی قوی و کارآمد و تعهد اخلاقی برای حفظ منابع ارزشمند روستا به تخریب منابع طبیعی و ناپایداری محیط زیست خواهد انجامید. همچنین در گرمه ظرفیت تحمل، که دارای ابعاد فیزیکی، فرهنگی-اجتماعی، اقتصادی، ادراکی و اکولوژیک است و باید از آغاز توسعه فعالیت‌های گردشگری مورد توجه قرار گیرد، سنجیده نشده است.^۲

جمع‌بندی و پیشنهاد

تا پیش از سال ۱۳۷۶ روستای گرمه مانند بسیاری از روستاهای دیگر موجود در منطقه و کشور در سراسیابی افول داشته است و مردم آن با مشکلات عدیده‌ای مانند کمبود امکانات اجتماعی و رفاهی، سطوح نازل درآمد، بیکاری، مهاجرت جوانان و سالخوردگی اهالی دست‌وپنجه نرم می‌کرده‌اند. اما پس از آن، با شروع فعالیت‌های توسعه گردشگری توسط تسهیل‌گر بخش خصوصی، روستا تجدید حیات یافته و اکنون به یکی از مقصدهای مهم داخلی و بین‌المللی گردشگری روستایی و اکوتوریسم تبدیل شده است. تحلیل نتایج پژوهش میدانی در این مقاله نشان می‌دهد که توسعه گردشگری در گرمه توأم با مجموعه‌ای از پایداری‌ها و ناپایداری‌ها در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی است. به واسطه تمهیدات تسهیل‌گر بخش خصوصی، بازار گسترده‌ای در دسترس روستا قرار گرفته است و در عین حال درآمدهای حاصل از آن به‌طور مستقیم و بلاواسطه وارد روستا

۱ نظام مدیریت محیط زیست مشتمل بر مجموعه‌ای از فنون مدیریتی است که ضمن حفاظت و نگهداری از منابع محیط‌زیست به افزایش کارایی و بهره‌وری مکان‌های اکوتوریستی کمک می‌کند (بنگرید به زاهدی، ۱۳۸۵: ۱۵۵).
۲ ظرفیت تحمل ناظر بر تعداد گردشگرانی است که ناحیه می‌تواند توأم با سطح بالایی از رضایت و کمترین تأثیر بر منابع پذیرا شود.

توسعه گردشگری در روستای گرمه ...

می‌شود. نزد بسیاری از خانوارها، اشتغال و درآمد از منبع گردشگری مکمل درآمد و اشتغال فعالیت‌های دیگر و در برخی موارد جایگزین آن‌ها است. فعالیت‌های اقتصادی زنان و نقش آنان در جماعت نیز با توسعه گردشگری گسترده‌تر شده است. اما مشاغل و عواید فعالیت‌های مرتبط با گردشگری خالی از جنبه‌های انحصاری نیست و توزیع آن‌ها نیز میان اهالی روستا و طی فصول، نابرابر است. از این‌رو، بازار کار روستا روی هم‌رفته بی‌ثبات است. مشارکت مردم گرمه در فعالیت‌های توسعه گردشگری از نوع تشویق‌شده است و شکلی از بالا به پایین و نافع دارد. افزون بر این، تنها بخشی از جماعت محلی در فعالیت‌های توسعه گردشگری مشارکت و در عواید آن سهم دارد، در حالی که پیامدهای گردشگری (چه مثبت و چه منفی) متوجه همه ساکنان است که با محیط همزیستی تنگاتنگی دارند. همچنین، گرمه به واسطه توسعه فعالیت‌های گردشگری، یا حداقل برای نیل به آن، به تدریج از حالت تولیدی و خودبسندگی خارج شده و ماهیتی خدماتی، مصرفی و وابسته، به خود گرفته است. اما به سبب بهبود جایگاه و وضعیت اقتصادی گرمه، آهنگ مهاجرت از روستا تا حدودی کند شده است. افزون بر این، به دلیل توسعه گردشگری توأم با رعایت ضوابط اخلاقی توسط گردشگران، نگرش ساکنان به بهداشت محیط ارتقا یافته است. مردم گرمه، چه کسانی که در بخش گردشگری مشارکت دارند و چه کسانی که در آن مشارکت ندارند در کل از توسعه گردشگری در روستای‌شان رضایت دارند (یافته‌ای که نتایج مطالعات پیشین در باب گرمه را تا حد زیادی تایید می‌کند). در عین حال، فرهنگ و رفتار متفاوت گردشگران، اختلاف میان اولویت‌های گردشگری و اولویت‌های روستاییان و نیز رقابت‌های میان طایفه‌ای موجب بروز پاره‌ای نارضایتی‌ها نسبت به حضور گردشگران (به‌ویژه گردشگران داخلی) و فعالیت‌های تسهیل‌گر شده است. همچنین، توسعه گردشگری توجه اهالی و بعضی از مهاجران را به بازسازی و نوسازی خانه‌های روستا جلب کرده است. سرانجام آنکه، در گرمه هیچ نوع نظام مدیریت محیط زیست شکل نگرفته و ظرفیت تحمل محیط زیست نیز سنجیده نشده است.

برای تقویت جنبه‌های پایداری توسعه گردشگری در گرمه و کاهش ناپایداری آن می‌توان چند پیشنهاد جهت بخش عمومی (ترجیحاً در قالب همکاری سطوح مناسب نهادهای گردشگری/صنایع دستی، مدیریت کشوری و کشاورزی/ترویج) عرضه کرد که به احتمال زیاد برای همه روستاهای خوشه‌سار بوم‌گری قابل اجرا هستند: نخست اینکه بهتر است بخش عمومی از دخالت مستقیم در

Journal of Rural Development

Editor-in-Chief: Dr. Mehdi Taleb Director: Dr. Younes Nourbakhsh

Managing Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright: Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

فعالیت‌های توسعه گردشگری روستا خودداری کند و در عوض به تقویت زیرساخت‌ها و عرضه خدمات بهداشتی و آموزشی و توسعه کسب‌وکارهای کوچک بپردازد. مثلاً بهبود وضعیت خانه بهداشت گرمه و ارائه آموزش در مقطع دبیرستان (از جمله با تاکید بر فعالیت‌های مرتبط با گردشگری، کشاورزی و صنایع دستی) باید در دستور کار بخش عمومی قرار گیرد. همچنین مهارت‌آموزی در زمینه‌های مورد نیاز روستا، از جمله جهت پذیرایی از گردشگران، ایجاد کسب‌وکارهای کوچک و ارتقای سطح مشارکت اهالی، موجب تقویت بازیگران اقتصادی فعلی، ورود بازیگران جدید به عرصه فعالیت‌ها و پایداری خواهد شد. ارائه خدمات مالی خرد نیز مکمل مهارت‌آموزی و تسهیل‌گر شکل‌گیری کسب‌وکارهای کوچک است. در حال حاضر، برخی از قسمت‌های گرمه (و احتمالاً دیگر روستاهای خوشه‌سار) مورد بازدید گردشگران قرار نمی‌گیرد. می‌توان با طراحی مسیرهای مناسب در روستا از طریق ارزیابی مشارکتی روستایی و بر پایه دانش مردم محلی گردشگران را به تمامی نقاط روستا هدایت کرد. ایجاد مسیر فراگیر موجب کاهش بار اضافه بر مسیر محدود و پرتردد گردشگری کنونی (در گرمه، آتسونی تا خانه تسهیل‌گر) و دسترسی بهتر گردشگران به کسب‌وکارهای پراکنده در روستا خواهد شد. تمهیدات فوق می‌تواند موجبات کاهش جنبه‌های انحصاری فعالیت‌های توسعه گردشگری در روستا را فراهم آورد. سرانجام اینکه انجام ارزیابی ظرفیت تحمل مقصد و تعیین محدوده تغییرات قابل قبول جهت جلوگیری از رشد آثار منفی گردشگری حائز اهمیت است و باید در پیگیری آن و آموزش‌های مرتبط با حفظ منبع تعلق کرد.

منابع و مأخذ

- ازکیا، مصطفی و همکاران (۱۳۸۷). *رهیافت‌ها و روش‌های تحقیق کیفی در توسعه روستایی*. نشر نی.
- استعلاجی، علیرضا؛ الله‌قلی‌نژاد، مهناز (۱۳۹۰). برنامه‌ریزی توسعه پایدار با تاکید بر گردشگری: مطالعه موردی سرعین و روستاهای اطراف. *فصلنامه جغرافیا*، شماره ۳۰، صص ۱۲۹-۱۴۴.
- اکبری‌سامان، ناهید و همکاران (۱۳۹۲). ارزیابی گردشگری پایدار روستایی: موردشناسی بخش سامان شهرستان شهرکرد. *فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری-منطقه‌ای*، شماره ۹، صص ۲۹-۴۸.
- بورقانی‌فراهانی، سهیلا و همکاران (۱۳۹۲). تحلیل شاخص‌های موثر بر توسعه صنعت گردشگری روستایی (پیمایشی پیرامون روستای گرمه). *فصلنامه مدیریت دولتی*، شماره ۱۳، صص ۶۴-۴۱.

Journal of Rural Development

Editor-in-Chief: Dr. Mehdi Taleb Director: Dr. Younes Nourbakhsh

Managing Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright: Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

توسعه گردشگری در روستای گرمه ...

- بیات، ناصر و همکاران (۱۳۹۲). مطالعات گردشگری روستایی در ایران: رایه تحلیلی اسنادی از مقالات انتشاریافته فارسی. *برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، شماره ۶، صص ۱۰۹-۱۲۸.
- جمعه‌پور، محمود؛ احمدی، شکوفه (۱۳۹۰). تاثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی (مطالعه موردی: روستای برغان، شهرستان ساوجبلاغ). *فصلنامه پژوهش‌های روستایی*، شماره ۵، صص ۳۳-۶۲.
- حبیبی‌زاد، زهرا (۱۳۸۹). *اکوموزه، انسان و بوم*. تهران: انتشارات ایران‌شناسی.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۷). *توسعه گردشگری روستایی با رویکرد گردشگری پایدار*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رکن‌الدین‌افتخاری، عبدالرضا و همکاران (۱۳۹۲). ارائه الگوی برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری پایدار روستایی (مطالعه موردی: دهستان لواسان کوچک). *فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، شماره ۸۳، صص ۱۲۳-۱۴۶.
- زاهدی، شمس‌السادات (۱۳۸۵). *مبانی توریسم و اکوتوریسم پایدار با تاکید بر محیط زیست*. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- ضیایی، محمود و اشکان بروج (۱۳۹۱). استانداردسازی اقامتگاه‌های بوم‌گردی ایران، ارائه‌شده در نخستین کنفرانس بین‌المللی استانداردسازی در صنعت گردشگری و صنایع وابسته؛ بر اساس بروج، اشکان (۱۳۹۱). مطالعه تطبیقی اقامتگاه‌های بوم‌گردی مناطق بیابانی از منظر توسعه پایدار گردشگری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی.
- عنابتانی، علی‌اکبر و همکاران (۱۳۹۱). بررسی آثار اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی توسعه گردشگری در سکونتگاه‌های روستایی از دیدگاه گردشگران و روستاییان (مطالعه موردی: دشت ارژن-فارس). *فصلنامه برنامه‌ریزی فضایی جغرافیا*، سال ۲، شماره ۲، صص ۱-۲۰.
- فرجی‌راد، عبدالرضا؛ احسانی، افسانه (۱۳۹۰). بررسی تأثیر اقامتگاه‌های محلی (خوشه‌سار بوم‌گردی) بر ارتقاء سطح زندگی جماعت محلی (با تاکید بر روستای گرمه و شیب‌دراز). *فصلنامه جغرافیایی سرزمین*، شماره ۳۰، صص ۶۳-۷۹؛ بر اساس احسانی، افسانه (۱۳۸۹). مطالعه یافته‌ها و تجارب خوشه‌سار بوم‌گردی (اکوتوریسم) به منظور الگوسازی جهت توسعه شبکه‌های محلی با تاکید بر روستاهای گرمه و شیب‌دراز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد (واحد علوم و تحقیقات).
- فعلی، سعید و همکاران (۱۳۸۹). چالش‌های جوامع روستایی ایران برای دستیابی به توسعه پایدار. *فصلنامه روستا و توسعه*. شماره ۵۲، صص ۹۷-۱۲۸.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۵). *نتایج تفصیلی استان‌ها*. مرکز آمار ایران.

Journal of Rural Development

Editor-in-Chief: Dr. Mehdi Taleb Director: Dr. Younes Nourbakhsh

Managing Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright: Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

- Andereck, Kathleen, L., et al (2005). Residents' Perceptions of Community Tourism Impacts. *Annals of Tourism Research*, Vol. 32, No. 4, pp. 1056-1076.
- Blancas, F.J., et al (2011). How to Use Sustainability Indicators for Tourism Planning: The Case of Rural Tourism in Andalusia (Spain). *Science of the Total Environment*, Vol. 412-413, pp. 28-45.
- Choi, Hwansuk Chris and Ercan Siriyaka (2006). Sustainability Indicators for Managing Community Tourism. *Tourism Management*, Vol. 27, No. 6, pp. 1274-1289.
- Davis, Peter (1999). *Ecomuseums: A Sense of Place*. Leicester, UK: Leicester University Press.
- Ghaderi, Zahed and Joan C. Henderson (2012). Sustainable Rural Tourism in Iran: A Perspective from Hawraman Village. *Tourism Management Perspectives*, No. 2-3, pp. 47-54.
- Haven-Tang, Claire and Eleri Jones (2012). Local Leadership for Rural Tourism Development: A Case Study of Adventa, Monmouthshire, UK. *Tourism Management Perspectives*, No. 4, pp. 28-35.
- Komppula, Raija (2014). The Role of Individual Entrepreneurs in the Development of Competitiveness for a Rural Tourism Destination—A Case Study. *Tourism Management*, No. 40, pp. 361-371.
- Koster, R.L. (2007). An Evaluation of Community-based Tourism Development: How Theory Intersects with Practice. *Prairie Perspectives*, Vol. 10, No. 1, pp. 67-88.
- Lonely Planet (2012). *Iran*, last online access on March 9, 2014, [http://www.lonelyplanet.com/iran/garmeh/hotels/ateshoni].
- Novelli, Marina, et al (2006). Networks, Clusters and Innovation in Tourism: A UK Experience. *Tourism Management*, No. 27, pp. 1141-1152.
- Richards, Greg and Derek Hall, eds. (2000). *Tourism and Sustainable Community Development*. London: Routledge.
- Tosun, Cevat (1999). Towards a Typology of Community Participation in the Tourism Development Process. *Anatolia*, Vol. 10, No. 2, pp. 113-134.
- Tosun, Cevat (2006). Expected Nature of Community Participation in Tourism Development. *Tourism Management*, Vol. 27, No. 3, pp. 493-504.
- WTO (2004). *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destination: A Guidebook*. Madrid: World Tourism Organization.

Journal of Rural Development

Editor-in-Chief: Dr. Mehdi Taleb **Director:** Dr. Younes Nourbakhsh

Managing Editor: Hassan Bakhshizadeh **Index:** www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright: Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 **Website:** www.jrd.ut.ac.ir **Email:** jrd@ut.ac.ir

